

KO E LAO KI HE NGAUE FAKAPULE'ANGA, 2002

FOKOTU'UTU'U 'O E NGAahi KUPU

KUPU

KONGA I – TALATEU

1. Hingoa nounou mo e kamata'anga
2. Faka'atā
3. 'UHINGA'ī lea
4. Palemia ke ne fakahoko 'a e Lao

KONGA II – KOMISONI NGAUE FAKAPULE'ANGA

5. Fokotu'u mo e fakalele 'o e Komisoni
6. Tefito'ī fatongia 'a e Komisoni
7. Ngaahi mafai 'a e Komisoni
8. Lipooti fakata'u mo e lipooti 'a e ngaahi taumu'a 'a e Komisoni
9. Vavae 'o e ngaahi mafai
10. Sekelitali 'o e Komisoni
11. Kau ngaue 'a e Komisoni

KONGA III – NGAUE FAKAPULE'ANGA

12. Ngaahi me'a fakangaue ke 'i he Lao
13. Fakanofu 'o e kau Pule Potungaue
14. Fakanofu ki he Ngaue Fakapule'anga
15. Lakanga 'ikai 'aonga
16. Tohi fakahā fakafisi
17. Tuli 'i he 'uhinga lelei
18. Kau ngaue lau 'aho

KONGA IV – TU'UTU'UNI 'ULUNGAANGA, VA TAMAKI
MO E FOUNGA TAUTEA

19. Tu'utu'uni 'ulungaanga
20. Kaniteiti ki he Fale Alea
21. Fakalelei 'o e ngaahi va tamaki

KONGA V – NGA AHI KUPU KEHE FELAVE'I MO E NGAUE FAKAPULE'ANGA

22. Ngaahi tu'utu'uni
  23. Tohi Founa Ngaue
  24. Fatongia ke lipooti
  25. Fakataimi
  26. Fakataimi ma'a e Pule Potungaue
  27. Mafai ma'olunga 'a e Lao
- Tepile I
- Tepile II

Tonga.

Fika 34 ‘o e 2002.

‘Oku ou loto ki ai,

TAUFA‘AHAU TUPOU IV,

3 ‘o ‘Epeleli, 2003.

KO E LAO

KE FOKOTU‘U HA FA‘UNGA FAKALAO KI HE NGAUE FAKAPULE‘ANGA PEA KE FOKOTU‘U ‘A E NGAUE FAKAPULE‘ANGA

[20 Novema, 2002.]

‘OKU TU‘UTU‘UNI ‘e he Tu‘i mo e Fale Alea ‘o Tonga ‘i he Fakataha Alea
‘a e Pule‘anga ‘o pehē:

KONGA I – TALATEU

- (1) ‘E ui ‘a e Lao ni ko e Lao ki he Ngaue Fakapule‘anga, 2002.
(2) Kuo pau ‘e kamata ngaue‘aki ‘a e Lao ni ‘i he ‘aho ‘e tu‘utu‘uni ‘e he
‘Ene ‘Afio ‘i he Fakataha Tokoni pea ‘e malava ke kamata ngaue‘aki
‘a e ngaahi kupu kehekehe ‘i he ngaahi ‘aho kehekehe.

Hingoa
nounou mo e
kamata‘anga

2. Ko e taha kotoa ‘oku fakanofu ‘i he ngaahi mafai ‘a e Tu‘i mo kinautolu
‘oku fakanofu ‘i he ngaahi Lao ‘oku fakahä ‘i he Tepile II ‘oku faka‘atä
mei he ngaahi kupu ‘o e Lao ni.

Faka‘atä

3. ‘I he Lao ni, tukukehe ka toe ‘i ai ha ‘uhinga kehe-

Palemia ke ne
fakahoko ‘a
e Lao

“Sea” ‘oku ‘uhinga ki he Sea ‘o e Komisoni Ngaue Fakapule‘anga ‘oku
fakanofu ‘i he Lao ni;

“Komisoni” ‘oku ‘uhinga ki he Komisoni Ngaue Fakapule‘anga ‘oku fokotu‘u
‘i he Lao ni;

“Komisiona” ‘oku ‘uhinga ki ha memipa ‘o e Komisoni Ngaue
Fakapule‘anga;

“taha ngaue lau‘aho” ‘oku ‘uhinga ki ha taha ‘oku fakangaue‘i faka‘aho;

“taha ngaue” ‘oku ‘uhinga ki he taha kotoa ‘oku fakangaue‘i ‘i he Ngaue
Fakapule‘anga;

"Pule Potungaue" 'oku 'uhinga ha taha 'oku ne pule'i 'a e fakalele 'o ha Potungaue, 'a ia 'oku fakangaue'i 'i he Lao ni 'i he aleapau ngaue tu'unga pau;

"Potungaue" 'oku 'uhinga ki ha Potungaue pe Va'a 'oku lisi 'i he Tepile 1;

"Ngaue Fakapule'anga" 'oku 'uhinga ki he taha kotoa 'oku ngaue 'i ha Potungaue 'oku lisi 'i he Tepile 1;

Palemia ke ne fakahoko 'a e Lao

4. Kuo pau ki he Palemia ke tokanga'i 'a e Ngaue Fakapule'anga pea mo hono fakahoko 'o e Lao ni.

KONGA II – KOMISONI NGAUE FAKAPULE'ANGA

Fokotu'u mo e fakalele 'o e Komisoni

5. (1) Kuo pau ke fokotu'u 'a e Komisoni Ngaue Fakapule'anga.
- (2) Kuo pau ke kau he Komisoni 'a e kau memipa 'e 3, 'a ia ko e taha kuo pau ke Sea.
- (3) Kuo pau ki he Palemia 'i he loto ki ai 'a e Kapineti ke fakanofu 'a e kau memipa kotoa 'a e Komisoni.
- (4) Ko e Sea mo e kau memipa takitaha kuo pau ke nau ngaue 'i ha vaha'a taimi ko e ta'u 'e 5, pea 'e ngofua ke toe fakanofu kinautolu.
- (5) 'E ngofua ki he Palemia, 'i he loto ki ai 'a e Kapineti, ke to'o ha memipa 'o e Komisoni mei hono lakanga pea fakanofu hano fetongi ki he toenga 'o e teemi.
- (6) 'E ngofua ki he Komisoni, 'i he loto ki ai 'a e Kapineti, ke fokotu'u 'a 'ene ngaahi founa ngaue.
- (7) Kuo pau ki he Minisita Pa'anga, 'i he loto ki ai 'a e Kapineti, ke fakapapau'i 'a e vahenga 'a e kau memipa 'o e Komisoni.
- (8) 'E ngofua ki he kau memipa 'o e Komisiona ke ngaue fakataimi.
- (9) 'E ngofua ki ha Komisiona ke fakafisi 'aki hono 'ave 'a e tohi fakaha ki he Palemia 'i he mahina 'e 3 kimu'a.
- (10) Ko e tokolahi fakalao ke fakahoko ha fakataha 'a e Komisoni kuo pau ko e toko ua pea ko e taha ai kuo pau ko e Sea.
- (11) Ko e Sea kuo pau ke pule he Komisoni Ngaue Fakapule'anga pea kuo pau:
- (a) ke ne tokanga'i 'a e fakalele lelei ange mo lava me'a ange, pule'i mo e ngaue 'a e Komisoni;
- (b) ui mo kau ki he ngaahi fakataha anga maheni 'a e Komisoni; pea
- (c) Sea 'i he ngaahi fakataha 'a e Komisoni.

Tefito'i fatongia 'o e Komisoni

6. (1) Ko e tefito'i fatongia 'a e Komisoni 'o fakatatau ki he Lao ni kuo pau, ke:

- (a) ngaue ko e fale'i ki he Pule'anga ki hono fakalele 'o e Ngaue Fakapule'anga;
  - (b) fokotu'u 'a e ngaahi tefito taumu'a ke tataki 'aki hono fakalele mo e fakahoko 'o e Ngaue Fakapule'anga;
  - (c) fokotu'u ha ngaahi tu'unga ki he ngaue mo e fakalele 'o ha ngaahi ngaue fakalele ngaue ki he Ngaue Fakapule'anga;
  - (d) fakanofu, hiki hake, fakapapau'i, tautea'i mo tuli ha kau ngaue mo fakalelei'i ha ngaahi va tamaki fakangaue;
  - (e) siofi mo lipooti ki he Pule'anga 'a e ngaahi me'a felave'i mo e lelei ange mo toe lava me'a ange 'a e Ngaue Fakapule'anga;
  - (f) fokotu'u 'i hono fakangofua 'e he Kapineti 'a e vahenga, ngaahi pa'anga kehe mo e ngaahi monü fakapa'anga kehe ki he kau ngaue;
  - (g) fakahoko 'a e ngaahi fokotu'u ki he Kapineti fekau'aki mo e ngaue ki he fakanofu mo e tuli 'o e kau Pule Potungaue;
  - (h) fakapapau'i ko hono fakalele mo e pule'i fakaloto ngaue 'o e Potungaue takitaha 'oku vakai'i ma'u pe 'e he Pule 'o e Potungaue ko ia;
  - (i) tokoni ki he kau Minisitä 'i hono vakai'i 'o e ngaue mo e toe sivi'i 'o e Kau Pule Potungaue;
  - (j) tokoni ki he ngaahi Potungaue ke langa'i hake 'a e ngaahi ngaue pule'i 'aki hono tuku atu 'a e tokoni ki he palani, ako'i mo e fakalalaka;
  - (k) fa'u, 'i he loto ki ai 'a e Kapineti, ha ngaahi kouti ngaue mo e tu'unga faka'ulungaanga mo e to'onga ki he Ngaue Fakapule'anga; mo e
  - (l) fakahoko 'a e ngaahi fatongia 'e ngofua ke tu'utu'uni 'e he Kapineti.
- (2) Kuo pau ke fakahoko 'e he Komisoni 'a e ngaahi tohi founa ngaue 'a e Pule'anga 'oku tu'utu'uni 'e he Kapineti.
  - (3) 'E ngofua ki he Komisoni 'i ha taimi felave'i mo e ngaahi me'a 'oku lave ki ai 'a e kupu ni pe ngaahi me'a kehe 'e fiema'u 'e he Palëmia ke:
    - (a) fakahoko 'a e ngaahi faka'eke'eke, fakatotolo pe sivi fe'unga; pe
    - (b) fiema'u mo ma'u mai 'a e ngaahi lipooti pea tuku atu mo e fale'i ki ha Pule Potungaue.

Ngaahi mafai
'a e Komisoni

7. (1) 'E ngofua ki he Komisoni:
- (a) ke fiema'u ke 'atä kakato 'i he taimi kotoa ki he ngaahi tohi ngaue, tohi, 'akauni, mo e lekooti, 'o ha Potungau, 'oku felave'i mo hono fakangaue'i 'o e kau ngaue 'i he Ngaue Fakapule'anga pea ke sivi mo faka'eke'eke ki he pe fiema'u ha fakamatala 'oku 'o hake he ngaahi 'akauni mo e lekooti ko ia;
  - (b) 'okapau 'oku 'i ai 'a e 'uhinga ke tui ai kuo 'i ai ha taha ngaue kuo ne 'osi pe na'e malava ke ne maumau'i 'a e Lao ni pe ko ha Lao kehe, ke tuli fakataimi 'a e taha ngaue ko ia mei he kotoa 'o hono ngaahi fatongia mo e ngaue, kae 'oua ke fai ha fakatotolo;
  - (c) ke fiema'u mei ha taha ngaue ke tuku mai ha fakamatala pe tali ha fehu'i felave'i mo e ngaahi tohi ngaue, tohi mo e 'akauni, pa'anga pe ngaahi ngaue 'oku felave'i mo e kau ngaue;
  - (d) 'i he tohi fakahä, ke fiema'u ha taha 'oku ne tauhi pe pule'i ha tohi ngaue, tohi mo e 'akauni 'oku felave'i hangatonu ki he kau ngaue ke tuku mai 'a e kotoa pe ha taha 'o e ngaahi me'a ko ia, 'i he taimi mo e feitu'u mo e taha 'oku fakahä 'i he tohi fakahä; mo e
  - (e) ke hu ki ha konga'api pe fale 'a e Pule'anga (tukukehe ha fale nofo'anga) 'a ia 'oku ngaue ai ha kau ngaue.
- (2) 'E ngofua ki he Komisoni ke fakanofu ha taha 'i he tohi, ke faka'eke'eke pea lipooti 'a e me'a pe ngaahi me'a 'oku fakahä 'i he 'uhinga fakanofu.
- (3) Ko ha taha 'oku 'ikai fai pau ki ha tu'utu'uni 'a e Komisoni, 'i he kupu ni 'oku ne fakahoko 'a e hia pe 'e ala hilifaki ki ai 'o ka halaia 'a e mo'ua 'o 'ikai lahi hake he \$2000.
- (4) 'E ngofua ki he Komisoni ke tuli ha taha ngaue 'oku halaia 'i ha hia 'i he kupu ni.

Lipooti fakata'u
mo e lipooti
'a e ngaahi
taumu'a 'a e
Komisoni

8. (1) Kuo pau ki he Sea 'i loto he 'aho 'e 90 hili 'a e ta'u takitaha ke fa'u ke 'oatu ha lipooti ki he Palemia felave'i mo e ngaahi ngaue 'a e Komisoni mo e lava me'a mo e lelei ange 'o e Ngaue Fakapule'anga.
- (2) Kuo pau ki he Minisitä, 'i he fakangofua 'e he Fakataha Tokoni, ke fakahu ha tatau 'o e lipooti ki he Fale Alea.

Vavae 'o e
ngaahi mafai

9. (1) 'E ngofua ki he Komisoni ke vavae ha konga 'o hono ngaahi mafai fakangaue 'i ha tohi pea ko e taha 'oku vavae ki ai 'e hilifaki ki ai 'a e ngaahi ngafa mo e ngaahi fatongia 'o e Komisoni 'i he Lao ni.
- (2) 'I hono vavae 'o e ngaahi fatongia 'o e Komisoni 'i he kupusi'i (2), ko ha taha 'oku vavae ki ai 'e hilifaki ki ai 'a e ngaahi fatongia mo e ngafa tatau 'a e Komisoni 'i he Lao ni.

10. (1) Kuo pau ke fakanofu ha Sekelitali ko e Pule Potungaue 'a ia te ne fakahoko 'a e ngaahi ngaue tokoni ki he Komisoni. Sekelitali 'o e Komisoni
- (2) Kuo pau ke fai tatau 'a e Sekelitali mo e tu'utu'uni 'a e Sea.
11. 'E ngofua ke fakanofu 'e he Komisoni 'a e kau ngaue ko ia 'e fe'unga ai ke fakahoko 'a 'ene ngaahi ngaue mo e ngafa 'i he Lao ni. Kau ngaue 'a e Komisoni

KONGA III – NGAUE FAKAPULE'ANGA

12. Ko e kotoa 'a e ngaahi fakanofu, hiki hake, 'a e ngaahi me'a fakatautea mo e ngaahi tuli felave'i mo e Ngaue Fakapule'anga kuo pau ke fakahoko fakatatau ki he Lao ni pea mo ha ngaahi tohi founa ngaue 'a e Pule'anga 'oku tu'utu'uni 'e he Kapinetai. Ngaahi me'a fakakaungaue ke 'i he Lao
13. (1) Kuo pau ki he Komisoni, 'i he loto ki ai 'a e Kapinetai ke fakahoko 'a e fakanofu kotoa ki he lakanga ko e Pule Potungaue. Fakanofu 'o e kau Pule Potungaue
- (2) Fakatatau ki he kupu 26, kuo pau ke fakangaue'i 'a e kau Pule Potungaue 'i ha aleapau ngaue tu'unga pau 'o a'u ki he ta'u 'e 5 pea 'e ngofua ke toe fakanofu kinautolu.
14. (1) Fakatatau ki he kupu 13 mo e kupu 18, ko ha fakanofu 'o ha taha ngaue ki he pe 'i loto he Ngaue Fakapule'anga 'e fakahoko 'e he Komisoni. Fakanofu ki he Ngaue Fakapule'anga
- (2) Kuo pau ki he Komisoni kimu'a 'o ha Fakanofu 'i he kupu ni ke fakaha ki he pea fakakaukau'i fakataha mo e ngaahi vakai mo e fiema'u 'a e Minisitā 'oku fekau'aki mo ia.
15. 'E ngofua ki he Komisoni ke fokotu'u ki he Kapinetai ke tu'utu'uni 'oku 'ikai 'aonga ha lakanga. Lakanga 'ikai 'aonga
16. Ko e taha ngaue kotoa tukukehe 'a kinautolu 'oku aleapau ngaue 'oku faka'amu ke fakafisi mei he Ngaue Fakapule'anga kuo pau ke ne 'ave 'a e tohi fakaha 'o 'ene fakafisi fakatatau ki he Ngaahi Tu'utu'uni. Tohi fakaha fakafisi
17. 'E ngofua ki he Komisoni ke tuli ha taha ngaue 'i ha taimi 'i he 'uhinga lelei. Tuli 'i he 'uhinga lelei
18. 'E ngofua ki ha Pule Potungaue, 'i he loto ki ai 'a e Minisitā 'oku fekau'aki mo ia, ke fakangaue'i ha kau ngaue totongi faka'aho 'a ia 'oku fiema'u. Kau ngaue lau 'aho

KONGA IV – TU'UTU'UNI 'ULUNGAANGA, VA TAMAKI MO E FOUNA TAUTEA

19. Kuo pau ki he Komisoni, 'i loto he mahina 'e 12 mei he kamata ngaue'aki 'o e Lao ni, ke pulusi ha tu'utu'uni 'ulungaanga ki he Ngaue Fakapule'anga. Tu'utu'uni 'ulungaanga
20. Kuo pau ki ha Pule Potungaue pe taha ngaue 'i he Ngaue Fakapule'anga ke mälölö he hili 'a 'ene lesisita ko ha kaniteitei ki he fili Fale Alea pea kuo pau ke fakafisi 'o ka fili. Kaniteitei ki he Fale Alea

- Fakalelei 'o e ngaahi va tamaki** 21. (1) Ko e founga ngaue ki he fakatonutonu va tamaki mo e tautea 'i he kupu ni kuo pau ke fokotu'u 'i he Tu'utu'uni.
- (2) Ko ha taha 'oku 'ikai fiemalie mo ha fakatonutonu va tamaki pe tautea 'e ngofua ke tangi ki he Kapineti.
- KONGA V – NGAahi KUPU KEHE FELAVE'I MO E NGAUE FAKAPULE'ANGA**
- Ngaahi Tu'utu'uni** 22. 'E ngofua ki he Palēmia 'i he loto ki ai 'a e Kapineti, ke fakahoko ha ngaahi tu'utu'uni ki hono fakahoko lelei mo lava me'a 'o e Lao ni.
- Tohi Founga Ngaue** 23. Fakatatau ki he ngaahi kupu 'o e Lao ni 'e ngofua ki he Komisoni 'i he fakangofua 'e he Kapineti, ke pulusi 'i he Kasete ha tohi founga ngaue ki he Ngaue Fakapule'anga pea fokotu'u ha ngaahi fakahinohino kuo pau ke ne ha'i 'a e kotoa 'a e kau ngaue.
- Fatongia ke lipooti** 24. (1) Ko ha Pule Potungae pe taha ngaue 'oku 'i ai ha'ane 'ilo ki ha ngaahi tu'unga 'a ia 'e malava ke fakatupu ai ke ne vakai'i pe kuo maumau'i 'a e Lao ni pe ha Lao kehe kuo pau ke lipooti 'a e ngaahi tu'unga ko ia ki he Komisoni.
- Fakataimi** 25. Ko ha taha ngaue 'i he Ngaue Fakapule'anga 'oku ma'u lakanga kimu'a 'a e kamata ngaue'aki 'o e Lao ni kuo pau, hili hono kamata ngaue'aki 'o e Lao ni ke hoko atu 'i hono lakanga 'o fakatatau ki he ngaahi kupu 'o e Lao ni.
- Fakataimi ma'ae Pule Potungae** 26. (1) Ko e Pule Potungae kotoa na'e fakanofu kimu'a 'a hono kamata ngaue'aki 'o e Lao ni kuo pau ke hoko atu 'i he ngaue ko ia 'i ha aleapau ngaue tu'unga pau 'a e Komisoni he mahina 'e 12.
- (2) 'E ngofua ki he Komisoni, 'i he ngofua mei he Kapineti, ke toe fakanofu ha Pule Potungae ki he ngaahi tu'unga mo e vaha'a taimi ko ia 'e fakapapu'i 'e he Komisoni, ka ko e hili ia ko e Pule Potungae kotoa kuo pau ke fakanofu fakatatau ki he kupu 13.
- (3) Ko ha Pule Potungae 'a ia 'oku 'ikai toe fakanofu 'o fakatatau ki he kupusi'i (2), kuo pau ke lau kuo 'osi fakafisi.
- Mafai Ma'olunga 'a e Lao** 27. Fakatatau ki he Konisitutone kuo pau ke malohi 'a e ngaahi kupu 'o e Lao ni 'i ha fepaki 'o hano ngaahi kupu mo ha kupu 'o ha Lao kehe.

Na'e tali 'e he Fale Alea 'i he 'aho ni 20 'o Novema, 2002.

TEPILE I

1. 'Ofisi Palemia
2. Potungaue Pa'anga
3. Potungaue Ako
4. Potungaue Fonua, Savea mo e ngaahi Koloa Fakaenatula
5. Potungaue Malini mo e Ngaahi Taulanga
6. Potungaue Ngoue, Vaota mo e Me'akai
7. Potungaue Toutai
8. Potungaue Ngaue
9. Potungaue Ngaue, Fefakatau'aki mo e Ngaahi Ngaue 'a e Kakai
10. Potungaue Mo'ui
11. Potungaue ki Muli
12. Potungaue Fefolau'aki Sivile
13. Potungaue Fakamaau'anga
14. 'Ofisi 'a e Komisiona ki he Va Mo e Kakai
15. 'Ofisi Palasi
16. Potungaue 'Atita
17. Potungaue Palani
18. Potungaue Setisitika
19. Potungaue 'Atakai
20. Potungaue Takimamata
21. Potungaue Paaki
22. Potungaue Lao
23. Potungaue ki he Tanaki Pa'anga Hu Mai
24. Potungaue Fetu'utaki
25. Komisiona Ngaue Fakapule'anga
26. 'Ofisi 'o e Kovana Ha'apai
27. 'Ofisi 'o e Kovana Vava'u

TEPILE II

Komisiona ki he Va Mo e Kakai 'i he Lao ki he Komisiona ki he Va Mo e Kakai 2001.

Kau Fakamaau Polisi 'i he Lao ki he Fakamaau'anga Polisi (Vahe 11)

Lao ki he Polisi (Vahe 35)

Lao ki he Pilisone (Vahe 36)

Lao ki he Tau Malu'i Fonua 'o Tonga (Vahe 55)